

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ З ПОЗИЦІЇ НЕЛІНІЙНОГО МИСЛЕННЯ

У статті йдеться про нелінійну модель особистості в контексті сучасної філософії освіти. Пропонується нова (синергетична) модель особистості – інноваційна людина, метою життя якої стає самоосвіта, самовизначення, що спонукають її до реалізації потенційних можливостей.

Ключові слова: нелінійність, модель, особистість, глобалізація, суспільство.

Становлення нелінійного мислення пояснюється не тільки внутрішніми причинами, але й особливим поєднанням подій та ідей, що кардинально вплинули на інтелектуальний стан суспільства, на всі сфери культури. Народження глобалізованого суспільства і, головне, – прорив інформаційних технологій практично в усі сфери діяльності призводить до змін у соціальному та індивідуальному бутті людини, до появи альтернативного типу раціональності, нового способу мислення в природознавстві, філософії, освіті, мистецтві, до зміни світорозуміння й світобачення.

У сучасній філософії та науці сформувалася постнекласична парадигма раціональності, в межах якої поруч із традиційними прийомами мислення, методами та принципами пізнання, освоєння світу застосовуються нові стандарти, методи, принципи, контексти та прийоми, раніше не притаманні логіці раціонального пізнання, такі що іноді їй протистоять. Вони позначаються як "стиль нелінійного мислення", що передбачає бачення світу з позиції його розвитку та нової необхідності, врахування поліваріантності перспектив світу, що самоорганізується, фактору суб'єктивної людської діяльності та її пропорційності при дослідженні об'єктивних природних процесів, включення в методологію наукового пізнання вимоги відповідальності людини як суб'єкта дії та пізнання за наслідки своїх дій. Як писали Пригожин і Стенгерс, першовідкривачі дисипативних структур: "... наше бачення природи зазнає радикальних змін у бік множинності, темпоральності й складності... Ми живемо в небезпечному і непевному світі, що викликає не почуття сліпої впевненості, а лише... почуття поміркованої надії" [5, с. 386].

XXI століття висуває принципово інноваційні завдання перед людиною і суспільством. Тому в усіх сферах соціуму постають нові вимоги й водночас виникають нові перспективи. З цим пов'язані спроби сучасних освітян (соціологів, політологів, філософів) та науковців виокремити основні загальноцивілізаційні тенденції, які суттєво впливатимуть на майбутнє і які вже нині зумовлюють ті історичні виклики, що спонукають людину до змін.

Серед таких загальносвітових тенденцій виділяють глобалізаційну інтеграцію світової спільноти, яка, елімінуючи межі та кордони, невпинно крокує до утворення єдиного економічного та інформаційного прос-

тору, до зміцнення взаємозалежності соціально-економічних систем та суспільних відносин різних країн світу, загострюючи при цьому конкуренцію між державами; а також до переходу людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, рівень розвитку яких визначається станом розвитку країни, її наукового потенціалу.

Нелінійна модель особистості ще не стала предметом спеціального дослідження у вітчизняних філософів, психологів, соціологів, педагогів. Теоретичні аспекти особистості досліджувались, передусім, у роботах зарубіжних філософів та психологів: Д. Зиглера, Дж. Келлі, Г. Ліндсей, С. Мадді, А. Фернхема, Р. Фрейджера, Д. Фрейдімена, Л. Хьєлла, П. Хейвена, К. Холла, російських – Б. Ананьєва, В. Ядова та ін. Теоретичним підґрунтям глобалізму є роботи А. Берґсона, Е. Гідденса, Дж. Льюка, К. Поппера, Ф. Фукуяма.

Аналіз останніх досліджень і публікацій підводить до висновку, що, попри існування значного масиву літератури, де більшою чи меншою мірою висвітлюються певні аспекти даної проблематики, стан її наукового осмислення не можна визнати достатнім. І не лише тому, що особистість не була у вітчизняній теоретичній думці окремим предметом дослідження, а через те, що ряд вузлових моментів осмислюваного феномену залишається поза увагою дослідників.

Очевидно, метою такого дослідження має бути побудова нелінійної моделі особистості в контексті сучасної філософії. Реалізація ж поставленої мети зумовлює: а) необхідність з'ясування сутності поняття особистості; б) узагальнення різних теоретичних обґрунтувань визначення поняття особистості; в) окреслення вимог щодо побудови нової (синергетичної) моделі особистості.

Нелінійність мислення є життєвою домінантою сучасної людини. Соціальні, духовні потрясіння кінця ХХ століття можуть бути розтлумачені як зумовлені зсувом епіцентру всього людського буття до полюсу нелінійності. Виклики часу, які відбулися в другій половині ХХ століття сучасної цивілізації, обумовлені нелінійністю постсучасного світу, новою динамікою соціокультурних явищ, які, найчастіше, непомітно зароджуються, спонтанно розбудовуються та знеацька стають помітними.

У світі відбувається "событийный обвал современной самоорганизующейся материи" (В. С. Капустін), який неспіврозмірно перевершує кількість очікуваних подій, як наслідок цілеспрямованої діяльності людей. Необхідність існувати в постійній мінливості, пошукова активність, нелінійність мислення стають життєвими домінантами людей. Сучасна людина повинна бути готовою до зустрічі з випадковістю, правильно прогнозувати прийдешні ситуації, швидше орієнтуватися в потоках інформації, висувати ексклюзивні ідеї й швидко їх реалізовувати.

Зважаючи на нелінійність процесів у сучасному світі, представники різних сфер культури поставили в центр своєї уваги типове нелінійне, відобразивши його у філософії, освіті та науці як нелінійне мислення. Воно виявилось співзвучним із глобальними інформаційними технологіями, електронними формами комунікації, новими підходами до роботи з

текстами в електронному вигляді, зокрема, до інтертекстуальності, до дискурсу в рамках глобальної інформаційної мережі.

Філософія виявила плідність та евристичність застосування деяких своїх структур, категорій та понять для осмислення механізмів самоорганізації та з'ясування сутності нелінійного мислення. Зокрема, категорії детермінації та формоутворення, можливого та випадкового, будучи структурами діалектики, можуть успішно застосовуватись для дослідження самоорганізації нелінійного середовища: станів бифуркації, флуктуації, що передбачають існування та вибір між рівновеликими та рівно ймовірними варіантами. Як писав Г. Гегель: "Реальная необходимость содержит случайность не только в себе, случайность также становится в ней, но это становление как то, что внешне, само есть лишь в-себе-бытие этой необходимости, так как оно лишь непосредственно определено" [1, с. 197].

Уже в межах класичної філософії сформувалася невіршувана для класичного мислення проблема – трудність включення людини з її особистісними характеристиками – суб'єктивністю, свободою, волею та вільною діяльністю в об'єктивну фізичну картину світу. Цю проблему не змогла зняти остаточно й некласична філософія. Залучення сучасною філософією механізмів нелінійного мислення до осмислення даної проблеми та для з'ясування сутності сучасного, нелінійного розуміння особистості та її становища у світі здатне з нею успішно впоратись. Зокрема, М. Мамардашвілі – радянський філософ, що одним із перших почав застосовувати концепт нелінійного мислення у філософії, осмислюючи сутність людської особистості, зазначав, що людина – це поза-природна, надприродна сутність, яка до відомих природних сил не зводиться й тому не може бути виражена в вимірах сил природи. Головне в осмисленні людської особистості, на думку філософа, полягає в тому, що людина саморозвивається й її ніяка природа для цього розвитку не потрібна [3, с. 28].

Відомо, що в процесі різнобічного аналізу людини використовуються різні терміни й поняття: людина, індивід, особистість, суб'єкт, індивідуальність. Відомий російський дослідник В. Ядов вважає, що "... особистість – це певний модус існування людини, тобто якась її певна якість, стан або прояв ... Людина – поняття загальне. Воно позначає вид у біологічній класифікації (*Homo sapiens*) і тому є переважно біосоціальною категорією. Людина, в її соціальній іпостасі, – це особистість. Особистість – це сутність людини, найголовніше в ній те, що відрізняє людський вид від усіх інших біологічних видів... Сутність людини не в її унікальності як індивідуума, а саме в протилежному – у її соціальній якості, зближенні її з подібними індивідами того ж роду, сутність – у її соціальності. Цю соціальну якість людини ми й називаємо особистістю" [6, с. 70].

Слово особистість ("*personality*") в англійській мові походить від латинського "*persona*". Спочатку це слово вживалось для позначення масок, які вдягали актори під час театральної вистави в давньогрецькій драмі. З самого початку до поняття "особистість" був залучений зовнішній, поверхневий соціальний образ, який індивідуальність набуває, коли виконує певні життєві ролі.

Дослідивши різноманіття значень поняття "особистість" згідно з поглядами і інших відомих американських дослідників у цій сфері : Гордона Олпорта, Реймонда Кеттелла, Сальваторе Мадді, Карла Роджерса, Джорджа Келлі, канадського вченого Альберта Бандура, російського вченого Б. Ананьєва з впевненістю можемо стверджувати, що така несхожість наведених концепцій з позицій різних теоретичних уявлень, демонструє багатогранність змісту самого поняття.

Більшість теоретичних визначень особистості містять наступні загальні положення. По-перше, підкреслення значення індивідуальності або індивідуальних відмінностей особистості. В особистості виокремлюються такі особливі якості, завдяки яким даний індивід відрізняється від усіх інших. А зрозуміти, які особливі, специфічні якості або їх комбінації диференціюють одну особистість від іншої, можна тільки шляхом вивчення індивідуальних відмінностей. Тому й існує безліч визначень поняття "особистість". Але в кожному визначенні є своя специфіка:

1) кожна людина унікальна, однак існують різні базові характеристики або специфічні категорії, які можна використовувати для економного опису й класифікації людей (індивідуальні відмінності);

2) характеристиками особистості є поведінкові диспозиції в тому розумінні, що вони корелюють і з мотивами, і впливають на соціальну поведінку;

3) характеристики особистості відносно стійкі в часі й стабільно та узгоджено проявляються в різних соціальних ситуаціях;

4) щоб зрозуміти особистість людини, її особливості й риси можна й потрібно аналізувати, виділивши специфічні й фундаментальні частини, елементи й структурні складові, а також розглядаючи її як організовану цілісну систему.

По-друге, особистість змальовується у вигляді певної гіпотетичної структури або організації. Поведінка індивідуума, доступна безпосередньому спостереженню, принаймні частково, розглядається як феномен, організований або інтегрований самою особистістю. Тобто особистість – це певна абстракція, заснована на висновках, отриманих у результаті спостереження за поведінкою людини.

По-третє, у більшості визначень підкреслюється важливість розгляду особистості в співвідношенні з життєвою позицією індивідуума або перспективами його розвитку.

По-четверте, особистість характеризується в еволюційному процесі в якості суб'єкта впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, включаючи генетичну й біологічну схильність, соціальний досвід і мінливі обставини навколишнього середовища.

По-п'яте, у більшості визначень особистість представлена тими характеристиками, які відповідають "за стійкі форми поведінки". Особистість відносно незмінна й стала в часі й мінливих ситуаціях; вона забезпечує відчуття безперервності в часі й навколишньому середовищі. Слід додати, що величезна варіативність у визначеннях особистості, а також ті або інші визначення особистості не обов'язково істинні або хибні, проте, вони

більш-менш корисні фахівцям при аналізі, дослідженні, поясненні закономірностей людської поведінки, а також при обговоренні результатів.

Сучасне глобалізоване суспільство, що орієнтується на інновації й ризик, динамічність розвитку, раціоналізм суспільної свідомості, урбанізацію, індивідуалізацію, ослаблення колективістської свідомості, підвищення рівня конкурентності в різних сферах – ставить нові вимоги до особистості.

"Стратегічними орієнтирами розвитку інформаційного суспільства стають відкритість, активізація людського фактору, поглиблення міжкультурної та міжнаціональної взаємодії. За таких умов зростають вимоги до особистості, яка, перебуваючи у процесі постійної адаптації і самозміни відповідно до швидкозмінних суспільних тенденцій, переживає кризовий, переломний, пороговий етап свого становлення. На сьогодні виникає потреба в особистості, яка є не лише накопичувачем певної суми знань, умінь і навичок, необхідних для професійної діяльності, а володіє способами здобуття необхідних знань та стратегіями життєдіяльності в суспільстві" [2, с. 3].

У сучасної людини відзначається стійка тенденція до усвідомлення необхідності вибудовування своїх життєвих стратегій, з урахуванням ризиків і суперництва, тому що в умовах невизначеності й нерівноваженості розвитку світу зростає роль індивідуальної волі, яка може впливати на інших. У той же час загострюється протиріччя між зростаючою креативністю громадян у всіх сферах їхньої життєдіяльності й обмеженням цієї активності державними інститутами, правовими нормами, податковими стягненнями. Вирішити зазначене протиріччя можна тільки створюючи умови для найбільш повного розкриття людського потенціалу всього суспільства, творчих можливостей людини, груп, соціальних організацій, вдосконалюючи всю систему керування державою, суспільством і соціальними групами, спрямовуючи її на самоорганізацію й самовдосконалення.

Прояв духовної сили особистості зможливується сьогодні лише завдяки її вмінню мислити критично, ціннісно-вибірково, нелінійно, а також вмінню відстоювати власну позицію в рамках складних динамічних аксіологічно-процесуальних систем. "Духовна активність людини здійснюється в контексті її взаємин із навколишньою дійсністю. Як суб'єкт власної духовної активності, вона управляє "клапанами", через які зовнішні впливи "проникають" у її особистісну структуру, причому, часто з претензією домінувати в ній. Ця здатність, яка характеризує людину як особистість, притаманна всім людям, але реалізують вони її по-різному. Власне, людина і є особистістю в тій мірі, в якій вона здатна управляти цими "клапанами" і в свою чергу впливати на оточення. Із позиції синергетики, людина і зовнішнє оточення, взаємодіючи, утворюють системну єдність" [4, с. 47]. Для гармонійного співрозвитку в такій єдності людина має володіти ознаками високорозвиненої особистості, здатної до гнучкого реагування на зовнішні впливи, до самостійного створення атрактивних ціннісних систем і активнісних біфур-

каційних ситуацій, до духовної самореалізації, яка особливо актуальна в епохи та періоди соціальних флуктуацій.

Очевидно, слушно є позиція тих дослідників, які стверджують, що відповіді на всі виклики часу може тільки творча людина, відкрита новому, людина, що володіє сміливістю й мужністю діяти в умовах невизначеності й ризику. На відміну від нелінійного трактування соціальної дійсності, лінійний підхід до розвитку в класичній науці інтерпретується як безальтернативний поступальний рух, коли подолане складає лише історичний інтерес; якщо і є альтернативи, – то вони є лише випадковими відхиленнями від магістрального шляху, обумовленому загальними законами еволюції універсуму. Усі альтернативи, врешт-решт редукуються, поглинаються головним перебігом подій.

Світ, у якому ми живемо, є нелінійним і відкритим. Він є креативним на всіх рівнях своєї структурної організації, наповнений таємницями. Несподіване для нас нове з'являється в ньому. Нелінійний світ часто дарує нам сюрпризи. У такому світі зростає ймовірність здійснення навіть малоімовірних подій. Тому надія на краще майбутнє не полишає нас і може бути пов'язана не тільки з осмисленням вибору дій, погоджених із внутрішніми тенденціями розвитку складних організацій, але й зі щасливим випадком, коли досягається, здавалося б, недосяжне.

У нелінійних ситуаціях нестабільності й розгалуження шляхів еволюції, людині відводиться вирішальна роль у виборі бажаної – і в той же час досяжної – майбутньої структури, однієї зі спектра можливих структур-аттракторів. У своєму посланні майбутньому поколінню засновник синергетики І. Пригожин розбудовує свою філософію нестабільності, відповідно до якої складні малі флуктуації, нерідко спостережувані в людській історії, а також цілі зони біфуркацій в цивілізаційному процесі, роблять майбутнє принципово відкритим і непередбачуваним для нас, але разом з тим і підвладним нашому впливу, історичній співтворчості.

Виходячи з вищевикладеного, можна зрозуміти й те, що ми – не зовнішні спостерігачі майбутнього, але учасники самої гри. Ми – усередині самих тенденцій суспільного розвитку. Ми не може пасивно чекати, що відбудеться, а ми повинні стати творцями бажаного майбутнього. Невипадково угорський фізик Денис Габор відзначав, що найкращий спосіб передбачити майбутнє – це його створити. Якщо нам вдасться визначити спектри цілей у розумінні складних систем, то надзвичайно зросте роль і відповідальність суб'єктів у виборі найбільш сприятливих сценаріїв розвитку. Вона повинна будуватися з орієнтацією (свідомої або несвідомої, інтуїтивної) на одну з можливих (і здійснених) у даному соціальному середовищі структур-аттракторів розвитку. Ключові характеристики мислення, орієнтованого на майбутнє, – розгляд множинних можливостей майбутнього розвитку, альтернативного майбутнього, альтернативних перспектив; орієнтація не тільки на бажане, але також на досяжне майбутнє.

Нелінійний підхід дозволяє сприймати особистість як активного суб'єкта свого життя, здатного до самоорганізації й саморегуляції. Тому ми розглядаємо активність як одну з головних якостей, притаманних особи-

стості. Носієм же стратегії життя може виступати тільки зріла особистість, що стратегічно мислить, а не абстрактна людина взагалі. Стратегію життя особистості можна розглядати як раціоналізовану, орієнтовану в просторі й у часі, звернену на перспективу систему взаємин людини й суспільства, що здійснюється стратегічно мислячою особистістю на основі керування ресурсами, виходячи із самоцінності життя. Молоде покоління, на наш погляд, має здійснювати рефлексію своєї діяльності на двох рівнях організації людського життя – засобах (соціальна й психічна складові стратегії життя) і просторово-часовому-просторово-тимчасовому факторові, що співвідноситься з поняттями "життєвий світ", і є визначальним методологічним конструктом нашого дослідження.

1. Гегель Г. В. Ф. Нука логики / Гегель Г. – М.: Мысль, 1971. – Т. 2. – 197 с. 2. Гуменюк А. М. Становлення нелінійного мислення педагога в умовах модернізації вищої педагогічної освіти. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Спеціальність: 09. 00. 10 – філософія освіти / Анна Гуменюк. – К., 2010. – 20 с. 3. Мамардашвили М. Быть философом – это судьба / Мамардашвили М. // Как я понимаю философию: сб. ст. – М.: Прогресс, 1990. – 28 с. 4. Порус Б. Синергетика, екзистенціалізм та персонологія у концептуальній основі освітнього процесу / Борис Порус // Освіта на Луганщині. Науково-методичний журнал. – 2010. – № 2 (33). – С. 44 – 53. 5. Пригожин И. Порядок из хаоса / Пригожин И., Стэнгерс И. – М., 1986. – 386 с. 6. Ядов В. А. Личность как предмет изучения / В. А. Ядов // Социальная психология в трудах отечественных психологов : хрестоматия. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с. – (Хрестоматия по психологии).

Надійшла до редколегії 17.02.14

Т. В. Кичкирук

ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ КОНЦЕПЦИИ ЛИЧНОСТИ С ПОЗИЦИИ НЕЛИНЕЙНОГО МЫШЛЕНИЯ

В статье речь идет о нелинейной модели личности в контексте философии образования. Предлагается новая (синергетическая) модель личности – инновационный человек, целью жизни которого становится самообразование, самоопределение, побуждающие ее к реализации потенциальных возможностей.

Ключевые слова: нелинейность, модель, личность, глобализация, общество.

T. V. Kichkiruk

FORMATION OF THE MODERN CONCEPT OF IDENTITY THROUGH NON-LINEAR THINKING LENS

The article exposes the nonlinear model of personality in the context of modern education. The new (synergetic) model of personality offers an innovative people, the purpose of life of which becomes a self-education, self-determination, stimulating a man on own, yet not discovered possibilities.

Keywords: non-linearity, model, personality, globalization, society.